

Vrijheid en solidariteit

Vrijheid maak je met elkaar. En als vrijheid is bereikt, houd je haar samen in stand. Vrijheid kan alleen bestaan bij de gratie van mensenrechten die iedereen erkent en die ook voor iedereen gelden.

In 1948 stelden de Verenigde Naties de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens op. De lidstaten beseften dat wereldwijde afspraken noodzakelijk zijn om in de toekomst tegenwicht te bieden aan totalitaire regimes en extreme ideologieën. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is nog altijd het belangrijkste ijkpunt voor de VN. Landen die tekortschieten in het verankeren of naleven van de mensenrechten worden hierop aangesproken. Mensenrechten zijn in theorie onaanastbaar verklaard en gelden voor iedereen. Ze stijgen uit boven elke nationaliteit, politieke voorkeur, etniciteit, huidskleur, geaardheid, religieuze overtuiging, sekse, of leeftijd. Alleen door mensenrechten universeel te verklaren – en ze dus voor alle wereldburgers op te eisen – verklaren wij ze ook van toepassing op onszelf.

Een keuze voor vrijheid en mensenrechten impliceert solidariteit. Solidariteit, hier bedoeld als de inzet voor de vrijheid van een ander, is de ruggengraat van vrijheid. Daarom is 'Vrijheid en solidariteit' de invalshoek voor de activiteiten van het Nationaal Comité 4 en 5 mei in 2008. Een keuze voor vrijheid en solidariteit schept verplichtingen. Het betekent dat je alert bent op de aantasting van grondrechten in de eigen nationale samenleving. En het betekent dat je je inzet voor de bescherming van mensenrechten wanneer er sprake is van onderdrukking op internationaal niveau.

De Tweede Wereldoorlog toont hoe individuen, groepen en landen zich krachtig verzetten tegen de aantasting van de grondrechten van anderen. De solidariteit die zij betoonden richtte zich op het behouden en heroveren van vrijheid. Mensen verleenden burgers onderdak aan onderduikers en boden op andere manieren verzet tegen het naziregime. Ondanks enorme risico's en verliezen hielden de geallieerden zich niet afzijdig, maar zetten zij zich in voor onze vrijheid. De solidariteit met de bezette landen eindigde niet met de bevrijding. Na de Tweede Wereldoorlog spande men zich in voor de wederopbouw. Die solidariteit kwam voort uit het besef dat vrijheid pas compleet is wanneer men een dak boven het hoofd heeft en in het eigen bestaan kan voorzien.

Sinds de Tweede Wereldoorlog leeft Nederland in vrijheid. Die vraagt om onderhoud. Onze solidariteit met anderen is een belangrijke graadmeter om na te gaan of we onze eigen vrijheden nog voldoende naar waarde schatten. Op voorhand staat vast dat die solidariteit niet mag stoppen bij landsgrenzen. Zowel nationaal als internationaal moet solidariteit hoog op de agenda's staan.

Werkelijke solidariteit met anderen levert een confrontatie op met vele politieke, economische en humanitaire dilemma's. Hoe valt solidariteit te bevorderen als de nationale en internationale gemeenschap ook door andere belangen dan mensenrechten wordt gedirigeerd? Hoe kunnen we ons solidair tonen met mensen die binnen hun eigen landsgrenzen voor oorlogsgeweld vluchten? Onder welke omstandigheden vraagt solidariteit om militair ingrijpen, ten behoeve van vrede en veiligheid elders? En strekt solidariteit zich ook uit tot het vormgeven van vrijheid, zoals wederopbouw? Zo ja, zijn we dan niet moreel verplicht om onze sociale en economische solidariteit ook in daden te tonen? De geschiedenis heeft ons immers geleerd dat sociale en economische solidariteit een veilige en vrije toekomst dichterbij brengt.

Bij solidariteit denken we doorgaans aan primaire levensbehoeften en grondrechten. Maar mag – en kan – solidariteit ook verder reiken? Oorlog brengt immers naast materiële ook enorme immateriële schade toe. Veel mensen zijn voor hun leven getekend. Is het dan niet vanzelfsprekend om onze solidariteit met oorlogsgetroffenen te tonen, ook wanneer er weer sprake is van vrede en veiligheid? Tot slot: oorlog maakt aan alle kanten slachtoffers. Ook aan de kant van (voormalige) vijanden is enorm veel leed veroorzaakt. Kan dit besef een helend effect hebben op maatschappelijke vijandsbeelden?

In dit themadossier reflecteren gastschrijvers op de dilemma's rond vrijheid en solidariteit, die hierboven zijn geschetst. Solidariteit is geen vrijblijvend begrip, maar kan tot de zorg van individuele burgers, de samenleving, de overheid en de internationale gemeenschap worden gerekend. Vrijheid en solidariteit – dat wil zeggen: vrijheid en opkomen voor de universaliteit van mensenrechten – kunnen niet zonder elkaar. Vrijheid maak je, en deel je, met elkaar.

1. Solidariteit beschermt mensenrechten

Vrijheid maak je met elkaar, door consequent te stellen dat de rechten van de één de rechten van allen zijn. Door je solidair te tonen met mensen wiens rechten in de verdrukking komen. Door voor hen dezelfde rechten op te eisen die op jou van toepassing zijn.

Eén kanttekening: opkomen voor de rechten en vrijheid van anderen lijkt onzelfzuchtig. Er bestaat immers het risico dat je de inperkende gevolgen van je solidariteit ondervindt. Toch is dat maar de halve waarheid. Als je opkomt voor de vrijheid en rechten van anderen versterkt je indirect ook je eigen vrijheid en rechten

Het opkomen voor de rechten van onderdrukte mensen kan een hachelijke onderneming zijn. Zo legden enkele duizenden Nederlanders in februari 1941 hun werk neer uit verzet tegen de Duitse bezetting en uit solidariteit met hun joodse landgenoten. Met deze actie zetten de stakers hun eigen vrijheid op het spel. De Duitse bezetter sloeg destaking hard neer, uit angst dat het protest navolging zou krijgen.

In de Tweede Wereldoorlog was opkomen voor de rechten van anderen een heldendaad. Ruim 70 jaar later, nu we in Nederland vrijheid genieten, ligt dat anders. Wie in vrijheid voor mensenrechten opkomt, toont een daad van solidariteit. Dat doet aan de noodzaak ervan niets af. Immers: ook in vrijheid blijft het noodzakelijk om solidair te zijn met mensen die in hun rechten worden geschonden.

Dat vraagt de verantwoordelijkheid van iedereen – van overheid tot individuen. Enerzijds moet de Nederlandse overheid de grondwet naleven waarin de fundamentele rechten van burgers zijn vastgelegd. Anderzijds is het de verantwoordelijkheid van de samenleving, burgers, politieke en maatschappelijke organisaties om de rol en het functioneren van de rechtsstaat en de overheid in de gaten te houden.

Zowel in Nederland als daarbuiten rekenen mensen van wie de rechten bekneld raken op onze solidariteit. Toch is een kanttekening op zijn plaats. Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2007 blijkt dat 62% van de Nederlanders mensenrechten in eigen land als gedeelde waarden zien. Op internationaal vlak staan mensenrechten aanzienlijk lager op de agenda. Slechts 15% noemt schendingen van mensenrechten een ontwikkeling op het internationale vlak die zorgen baart.

2. Vrijheid en solidariteit en vluchtelingen

Sinds de Tweede Wereldoorlog is er nog geen dag zonder oorlog geweest. Sindsdien hebben meer dan 200 oorlogen en conflicten plaatsgevonden. Elk jaar zijn wereldwijd vele miljoenen mensen op de vlucht voor oorlogsgeweld. Volgens een rapport van de UNHCR – de vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties – waren er in 2006 wereldwijd bijna 10 miljoen vluchtelingen. Bovendien telde de wereld in 2006 ruim 24 miljoen ontheemden – oftewel vluchtelingen-in-eigen-land – die op onvoldoende bescherming van hun eigen overheid kunnen rekenen. Een belangrijke reden hiervoor is dat de eigen overheid vaak een rol in het conflict speelt.

Een vraag die zich opdringt: doet de internationale gemeenschap binnen de grenzen van haar kunnen het maximale voor ontheemden? Het feit dat de meeste vluchtelingen binnen hun eigen landsgrenzen leven of in de eigen regio worden opgevangen, ontslaat de internationale gemeenschap niet van de verantwoordelijkheid om zorg te dragen voor deze mensen.

Wat de miljoenen ontheemden vragen, is solidariteit op afstand. In die afstand lijkt een deel van het probleem te schuilen. Veelzeggend zijn enkele resultaten uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek van 2007. Op de vraag welke drie internationale onderwerpen het meest zorgen baren, noemt slechts 3% van de Nederlanders het vluchtelingenvraagstuk. Moeten we hieruit opmaken dat het vluchtelingenvraagstuk ons niet of nauwelijks interesseert? Of hebben we er – hoe paradoxaal ook – weinig zorgen over omdat we het probleem onoplosbaar achten? Gaat ons vluchtelingenbeleid uit van mensenrechten die wij universeel hebben verklaard? Of wordt dat beleid ondermijnd door onze economische en andere eigen belangen?

Tot slot: hoe gingen niet-bezette landen tijdens de Tweede Wereldoorlog om met vluchtelingen? Hoe werden vluchtelingen ontvangen in bijvoorbeeld Nederland, Groot-Brittannië, Canada, Australië? Met open armen of afwijzend? Hoe kijken we daar nu op terug?

3. Vrijheid, solidariteit en vredesmissies

Wie de relatie tussen vrijheid en solidariteit onderzoekt, ontsnapt niet aan indringende vragen. Eén ervan is: zijn wij bereid onze eigen vrijheid en veiligheid op het spel te zetten voor vrijheid en veiligheid elders? De resultaten van het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2007 lijken hoopgevend. Zo vindt de overgrote meerderheid van de Nederlanders dat ons land moet bijdragen aan militaire vredesmissies elders in de wereld. Verder onderschrijft ruim 70% de stelling dat Nederland bij militair ingrijpen steun moet verlenen, zodra de VN heeft besloten dat ingrijpen noodzakelijk is óf wanneer de veiligheid van Nederlanders – waar ook ter wereld – in het geding is. Bijna 80% steunt militair ingrijpen wanneer er sprake is van genocide.

Op de lijst van wereldwijde ontwikkelingen waarover Nederlanders zich zorgen maken, staat oorlog op de derde plaats – na terrorisme en milieu. Als voorwaarde voor wereldvrede noemen Nederlanders de bestrijding van dictaturen en de bevordering van democratie. Toch leert de recente praktijk dat het één (democratie) niet automatisch voortvloeit uit het ander (bestrijden van dictaturen). Hoe spijtig ook: er bestaat geen blauwdruk of garantie voor zulke processen. Zo is er twijfel aan de effectiviteit van militair ingrijpen om democratie tot stand te brengen. Succes is immers lang niet altijd verzekerd. Bovendien zijn andere interventies – politiek of economisch – mogelijk even effectief.

In de Tweede Wereldoorlog hebben de geallieerden met zowel niet-militaire als militaire interventies geprobeerd om de macht van Duitsland, Italië en Japan te breken. De tol bleek hoog. Sinds het einde van de Koude Oorlog is het karakter van conflicten echter veranderd. Oorlogen tussen staten zijn afgenomen, maar het aantal burgeroorlogen is sterk gegroeid. Het soevereiniteitsprincipe – oftewel: je mengt je niet in de interne aangelegenheden van een staat – bemoeilijkt de mogelijkheden om in te grijpen. De cruciale vraag blijft: hoe kunnen de vredesmissie van de Verenigde Naties gerechtvaardigd en effectief blijven?

4. Vrijheid, solidariteit en wederopbouw

Erbarmelijk. Dat was de situatie in de bevrijde landen na de Duitse capitulatie. Enerzijds was er sprake van ondervoeding, schamele gezondheidszorg, schrikbarend woningtekort en een verwoeste economie en infrastructuur. Anderzijds stond men voor de zware opgave om de beschadigde sociale en politieke structuren te herstellen. In die wankele situatie lagen forse gevaren op de loer: de ontwikkeling van sociale ongelijkheden, de achterstelling van groepen en nieuwe conflicten. Aan die dans ontsprong West-Europa, dankzij intensieve economische en politieke samenwerking. Zo heroverde West-Europa zijn stabiliteit, waarbij de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog de Europese eenwording hebben versneld.

Kort na de Tweede Wereldoorlog groeide de overtuiging dat staten die met elkaar samenwerken en economische belangen delen, geen oorlog tegen elkaar zullen voeren. In dat besef was het belangrijk om uitgerekend Duitsland erbij te betrekken. Wilde Europa vrede en welvaart bereiken, dan was het essentieel om ook de Duitse politiek en economie te herstellen. Zo stonden vrijheid, mensenrechten en democratie van meet af aan hoog in het naoorlogse vaandel.

De les die de geschiedenis leert, is dat vrijheid en vrede meer vergen dan louter het beëindigen van (burger-)oorlogen en conflicten. Ook fysieke, economische, sociale en politieke wederopbouw zijn onmisbaar voor het herwinnen en behouden van vrijheid en vrede. Alleen: hoever moeten we daarin gaan? Hoe weeg je het belang van wederopbouw af tegen de risico's en economische kosten van hulpverleners in traumagebieden? En hoe kun je wederopbouwhulp zo vormgeven dat het de zelfredzaamheid en eigen verantwoordelijkheid van de betrokken burgers stimuleert?

Niet minder belangrijk: laat je het land of gebied dat hulp krijgt volledig vrij bij het ontwikkelen van nieuwe politieke en sociale verbanden? Oók wanneer de rechten en vrijheden van burgers naar onze maatstaven niet gelijk zijn? Wat is de rol van de internationale rechtsorde hierbij? En hoe verhoudt wederopbouwhulp zich tot het introduceren of opleggen van – westerse – ideologieën en politieke denkbeelden?

5. Vrijheid, solidariteit en traumaverwerking

Kun je een streep trekken? Tot hier kan of moet solidariteit reiken – en niet verder? Gaat het in het ‘zuinigste’ geval om primaire levensvoorwaarden en grondrechten? Of reikt solidariteit verder?

Na de Tweede Wereldoorlog bestond de hulp aan (terugkerende) joden en andere groepen oorlogsgetroffenen vooral uit onderdak, voedsel en medische verzorging. Soms bleef zelfs de meest elementaire hulp achterwege. Voor traumaverwerking was er nauwelijks of geen aandacht. Dat ondervonden niet alleen de overlevenden van de Duitse concentratiekampen en de nabestaanden van kampslachtoffers. Ook degenen die in Nederlands-Indië de Japanse bezetting overleefden, merkten na afloop van de oorlog weinig van maatschappelijke aandacht of betrokkenheid.

In materiële zin werden wel belangrijke stappen ondernomen, zoals de instelling van de Pensioen- en Uitkeringsraad (PUR). Vanaf de jaren tachtig werden ook in immateriële zin initiatieven ontplooid. Zo verrichtte Stichting Centrum '45 belangrijk werk op het gebied van traumaverwerking. De werkzaamheden vinden echter onvoldoende weerklank in de samenleving.

De negatieve gevolgen van geringe aandacht en matig begrip voor traumatische ervaringen in de Tweede Wereldoorlog blijven lang schrijnen: jaren, vaak decennia en soms zelfs generaties lang. Tegelijkertijd kunnen er verontschuldigungen worden aangevoerd voor het gebrek aan aandacht en begrip. Nederland zat midden in de wederopbouw en het motto was ‘handen uit de mouwen’. Er was geen tijd en energie voor emoties. Bovendien gold het vooruitgangdenken: mensen wilden de oorlog liever achter zich laten.

Wat leert de geschiedenis? Misschien wel dat het opkomen voor de grondrechten van anderen en het zorgen voor primaire levensbehoeften het maximale is dat van mensen kan worden gevraagd. Tegelijkertijd moeten we onder ogen durven zien dat het lijden van verschillende groepen oorlogsgetroffenen nooit voorbijgaat. Het maatschappelijk respecteren en erkennen van oorlogservaringen kan evenwel deelname aan de samenleving bevorderen.

De belangrijkste les is dat maatschappelijke aandacht kan bijdragen aan traumaverwerking. Als we dat inzien, hoort ook traumaverwerking dan niet onderdeel van vrijheid en solidariteit te zijn? Hoe kunnen we mensen die fysiek en geestelijk onder het voorbije oorlogsgeweld blijven lijden helpen om hun ervaringen te boven te komen? De cruciale vraag: hoe kan, na de verwoestende effecten die oorlog op mensen heeft, toch weer een begin ontstaan om met elkaar vrijheid te maken?

6. Vrijheid, solidariteit en oorlogsslachtoffers

Vrijheid en solidariteit. Voor elkaar. Met elkaar. Maar wie verstaan wij onder 'elkaar'? "Solidariteit moet grenzeloos zijn", stelde Jan Pronk in zijn 5-meilezing van 2007. Dat betekent dat je vijandsbeelden loslaat, oftewel anderen en jezelf niet be- en veroordeelt op grond van nationaliteit en afkomst. Grenzeloze solidariteit verlangt dat je je openstelt voor wie en wat de ander echt is. Op die manier wordt ook vrijheid grenzeloos.

De praktijk leert evenwel dat solidariteit botst met vijandsbeelden. Zo heeft het Duitse vijandsbeeld nog enkele decennia de Nederlandse samenleving gedomineerd. Lang na de Tweede Wereldoorlog werd 'De Duitser' in Nederlandse films, jeugdboeken als vijand afgebeeld. Dit stereotype wordt in de sport inmiddels als een soort traditie beschouwd. Volgens onderzoek denkt 41% van de Nederlanders dat de Tweede Wereldoorlog nog steeds een negatieve invloed heeft op hoe wij over Duitsers denken. Ook Japanners maken deel uit van ons vijandsbeeld, al komt dat minder tot uiting doordat er minder Japans-Nederlandse contacten zijn.

Op politiek en economisch vlak heeft Nederland zich allang met Duitsland verzoend. Samen werken zij aan vrijheid en veiligheid – niet alleen in Europa maar ook daarbuiten. Ook bij maatschappelijke verzoening kijk je letterlijk en figuurlijk over de grens: je hebt oog en aandacht voor wat de oorlog aan de andere zijde heeft aangericht. Die schade in Duitsland – maar ook Japan – was enorm.

Niet alle Duitsers waren aanhangers van het naziregime. In Duitsland en Japan kostte de oorlog eveneens vele onschuldigen het leven. De splijting van de samenleving in 'goed' en fout' richtte ook in Nederland schade aan. De echo daarvan klonk lang na in de naoorlogse generatie, waaronder kinderen van NSB'ers. Eén zekerheid: niet alleen in een bezet land sneuvelt de vrijheid, maar ook in het land van de agressor. Oorlog kent geen winnaars; enkel slachtoffers.

7. Vrijheid en economische solidariteit

In zijn beroemde 'Four Freedoms'-speech van januari 1941 stelde Roosevelt, de toenmalige president van de VS, dat elke mens recht heeft op vier fundamentele vrijheden. Dat zijn: vrijheid van meningsuiting en godsdienst en vrijwaring van angst en armoede. Als deze 'four freedoms' ontbreken of worden ontzegd, heeft dat gevolgen voor vrede en veiligheid. Sla er de geschiedenisboeken op na: armoede en uitzichtloosheid zijn telkens weer de voedingsbodem voor instabiliteit, conflicten en (burger)oorlogen.

Dat het belangrijk is om de welvaarts kloof te verkleinen, beseffen Nederlanders. Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2007 blijkt dat een gelijkere verdeling van geld en goederen op de wereld als één van de twee belangrijkste voorwaarden voor wereldvrede wordt gezien. Het vervullen van deze voorwaarde voor vrede heeft echter vergaande consequenties. Zo betekent een eerlijkere verdeling van welvaart een aanzienlijke inperking van het huidige welvaartsniveau. De vraag is: zijn we daadwerkelijk tot die solidariteit bereid?

Binnen Nederland vinden we de verwezenlijking van sociale mensenrechten belangrijk. Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek 2007 blijkt dat we – na vrijheid van meningsuiting (een individueel recht) – het recht op woon- en werkgelegenheid en sociale zekerheid de belangrijkste rechten vinden. Het realiseren van deze sociale rechten voor iedereen in eigen land blijkt echter moeilijk: we willen deze rechten met name voor onszelf verwezenlijken.

Op internationaal niveau wordt het vraagstuk nog complexer. Vinden we de naleving van sociale rechten elders in de wereld ook belangrijk? En zijn we bereid om ook daadwerkelijk te investeren in de verwezenlijking van deze rechten aldaar?